

УДК 327.8

Ю. Ж. Шайгородський,
кандидат психологічних наук,
президент Українського центру політичного менеджменту

ЦІННІСНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ

Автором досліджується розвиток політичної міфотворчості у сучасних суспільствах. Зазначається, що політична міфологія виступає атрибутом будь-якої політичної системи, а її актуалізація обумовлена прагненням до створення єдиного, цілісного світогляду, який схвально сприймається суспільством.

Ключові слова: політична міфотворчість, цінності, політичні ідеології, політтехнології.

Міф досягає апогею, коли людина віч-на-віч зіштовхується з несподіваною і небезпечною ситуацією

Е. Кассіпер

Демократичні трансформації зачепили всі без винятку сфери суспільного життя в Україні. Суттєвих змін зазнала насамперед політична система, що, у свою чергу, призвело до перегляду змісту і функцій інститутів влади, політичних еліт, а також ускладнило процеси взаємодії політичних структур і громадянського суспільства.

В цих умовах окремій особистості стає непросто зорієнтуватися у розмаїтті сучасних соціально-політичних відносин. Для того щоб зробити політичний вибір, визначити свою політичну позицію, громадянинові необхідно постійно зіставляти свої уявлення, переконання, цінності з відповідними настановленнями різних політичних суб'єктів. Йдеться, насамперед, про політичні партії, які нині стають певною мірою законодавцями в процесі формування політичних цінностей. Можна стверджувати, що цей процес не завершився, і суспільна свідомість українства й досі охоплена процесами ціннісних трансформацій.

Водночас формування нової ціннісної парадигми актуалізується і у зв'язку з тим, що перед українським суспільством гостро постала проблема встановлення громадянського консенсусу щодо забезпечення таких історично обумовлених політичних цінностей, як цілісність держави, національна безпека, економічний добробут, верховенство права тощо.

Слід відзначити, що з часу набуття незалежності, а точніше з прийняттям Конституції України 1996 року, деякі політичні цінності перетворилися на правові норми. Це стосується, насамперед, суверенності, демократичності, соціальності та правового статусу нашої держави [1, ст. 1].

Крім того, законодавчо закріплені такі політичні права громадян, як

рівність усіх перед законом, свобода й недоторканість особи, свобода думки, вільне вираження своїх поглядів та переконань, свобода об'єднань у політичні партії та громадські організації, участь в управлінні державними справами тощо [1, с. 2].

До вагомих здобутків політичних трансформацій можна віднести й зміни у виборчому законодавстві та його застосуванні в процесі президентських (1994, 1999, 2004 рр.) і парламентських (1998, 2002, 2006-2007 рр.) виборів.

Проте ці політичні результати не можуть цілком задовольнити українство з огляду на його ідеали і прагнення. Виборча система, а також система управлінських кадрів політичних і державних структур не гарантують перебування на відповідних посадах найкращих представників суспільства. На жаль, мають місце факти фальсифікації виборів, політичної корупції, зловживання владою тощо. Не сформовані остаточно й механізми повноцінної участі громадськості в управлінні державними справами.

Свобода слова в її теперішній формі не гарантує громадянину можливість донести свою думку до зацікавлених та відповідальних осіб. До того ж засоби масової інформації не завжди налаштовані на об'єктивне висвітлення подій і фактів. Існує проблема державної підтримки програм, які б сприяли утвердженню засадничих принципів демократії та громадянського суспільства.

Все це свідчить, що проголошені політичні цінності залишаються, в кращому випадку, деклараціями. Відтак спостерігається послаблення рівня довіри до демократичних цінностей і норм. Це означає, що вони ще не стали домінуючими у ціннісній системі українців. Більше того, в процесі реформування по-українськи вони піддавалися певній девальвації й набули негативних ознак у свідомості значної частини громадян. Одним з наслідків цього стало посилення негативного ставлення до процесу та результатів реформ, а також відчутне зниження довіри до органів державної влади, про що свідчать нижченаведені соціологічні дані [2, с. 20].

Рівень довіри громадян до Президента України

Таблиця 1

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Зовсім не довіряю	32.2	22.1	29.4	32.0	38.5	37.6	24.4	36.7	34.5	33.6	30.2
Переважно не довіряю	20.6	14.9	16.5	18.3	22.3	20.3	18.7	23.4	24.7	26.4	27.9
Важко сказати, довіряю чи ні	27.1	29.0	30.7	31.9	28.7	29.1	29.6	27.4	27.4	28.1	26.7
Переважно довіряю	11.6	21.4	16.3	14.3	7.0	10.1	20.3	9.3	10.2	9.9	12.6
Цілком довіряю	4.5	11.9	7.1	3.3	2.7	2.4	6.6	3.0	2.9	1.7	2.4
Не відповіли	3.9	0.7	0.0	0.2	0.8	0.6	0.4	0.2	0.3	0.2	0.2
Середній бал	2.3	2.9	2.6	2.4	2.1	2.2	2.7	2.2	2.2	2.2	2.3

Рівень довіри громадян до Верховної Ради України

Таблиця 2

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Зовсім не довіряю	29.1	38.6	39.7	40.9	38.3	37.7	36.8	34.9	34.3	30.8	28.9
Переважно не довіряю	22.1	22.0	22.3	23.4	26.7	24.8	25.2	29.3	30.8	30.7	34.2
Важко сказати, довіряю чи ні	35.2	29.2	29.3	28.3	26.8	29.7	30.3	29.1	27.4	31.3	27.7
Переважно довіряю	7.4	6.5	6.7	5.1	5.7	6.2	5.7	5.1	6.1	6.3	7.9
Цілком довіряю	2.3	3.0	2.0	1.8	1.6	1.3	1.4	1.6	1.3	0.8	1.2
Не відповіли	3.8	0.7	0.0	0.4	0.8	0.4	0.6	0.2	0.2	0.2	0.2
Середній бал	2.3	2.1	2.1	2.0	2.1	2.1	2.1	2.1	2.1	2.2	2.2

Таким чином, суттєва частка громадян України демонструє недовіру до інститутів влади, оскільки політична ситуація характеризується відчуженням суспільства від влади з одночасною залежністю від неї; слабким рівнем контролю з боку громадян за здійсненням державою своїх функцій; тіншовим присвоєнням народної власності; браком дієвих гарантій прав людини тощо.

Водночас події листопада — грудня 2004 року стали певним стимулом для ціннісних змін в українському суспільстві. Політична система почала оновлюватися завдяки ненасильницькому вирішенню політичного конфлікту, частковій зміні еліти з іншими цінностями, зміні частини представників виконавчої влади тощо [3, с. 30]. Значна кількість громадян почала демонструвати активнішу участь у політичному житті країни. Спостерігався і сплеск рівня довіри до політичних інститутів. Соціологічне опитування, проведене фондом "Демократичні ініціативи" і Київським міжнародним інститутом соціології у березні 2005 року, продемонструвало рекордний рівень довіри останніх років. Президенту України повністю і скоріше довіряли 60,4 % опитаних (зовсім і скоріше не довіряли 17,1 %), уряду довіряли 52,2 % (не довіряли 18,5 %), парламенту довіряли 40,2 % (не довіряли 27,5 %), політичним партіям довіряли 19,0 % (не довіряли 36,0 %) [4, с. 9]. Вперше з 1991 року кількість громадян, які довіряли органам влади, перевищила кількість тих, хто їм не довіряв.

На разі навряд чи можна стверджувати про чітко окреслену тенденцію. Справа в тому, що рівень довіри до всіх політичних інституцій згодом почав знижуватися. Приміром, на червень 2006 року показники були такими: недовіра до Президента України — 56,8 %; недовіра до уряду — 62,4 %; недовіра до парламенту — 56,2 % [5, с. 6-8].

Як зазначає М. Хилько, за винятком кількох місяців після президентських виборів 2004 року, громадяни демонстрували низький рівень довіри до політичних інститутів. Але є й позитивні зміни: за роки незалежності кількість громадян, які довіряють політичним інститутам, дещо зросла — за рахунок зменшення тих, хто не міг визначитися [6, с. 118].

За умов соціально-економічної кризи та ціннісної невизначеності особливого значення набувають родинні, дружні, приятельські стосунки, в яких демонструється високий рівень довіри.

Рівень довіри сім'ї та родичам

Таблиця 3

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Зовсім не довіряю	1.3	1.4	1.9	0.9	1.5	1.2	1.5	0.8	1.1	1.2	1.9
Переважно не довіряю	2.3	1.5	1.2	1.4	2.2	1.9	1.1	1.4	1.6	1.8	2.8
Важко сказати, довіряю чи ні	6.9	5.1	5.1	6.4	5.9	5.1	4.3	5.9	5.3	5.3	4.6
Переважно довіряю	27.5	24.3	21.8	22.2	24.1	24.9	26.2	26.6	28.0	31.1	30.2
Цілком довіряю	59.4	66.7	70.0	69.2	65.6	66.5	66.5	65.3	63.9	60.6	60.4
Не відповіли	2.5	0.9	0.0	0.0	0.7	0.4	0.3	0.1	0.2	0.1	0.1
Середній бал	4.5	4.6	4.6	4.6	4.5	4.5	4.6	4.5	4.5	4.5	4.4

Складено за: [2]

На думку доктора філософських наук Є. Головахи, соціальне мікросередовище останніми роками виконує вкрай важливу для збереження стабільності суспільства функцію соціально-психологічної й моральної підтримки, пом'якшуючи стреси, спричинені соціально-економічною кризою, руйнацією традиційного способу життя і трансформацією ціннісно-нормативної системи [7, с. 111]. Проблема полягає в тому, що переважання таких взаємин в соціумі може стати відчутною інституційною перешкодою для розвитку демократичного суспільства, в тому числі й інститутів влади, оскільки громадяни за таких обставин здебільш піддають сумніву їх легітимність і внаслідок цього дистанціюються від них.

Отже доводиться визнати, що в політично-ціннісній палітрі українства чимало "кольорів" сумніву, недовіри, розчарування тощо. Якщо розглядати деякі традиційні політичні цінності, зокрема свободу і справедливість, то можемо спостерігати певні їх негативні відтінки, а саме:

- неповноцінність демократичних прав і політичних свобод громадян, певна їх ілюзорність, жорстка залежність від ринкових (економічних) умов;
- несправедливий розподіл благ, колосальна майнова диференціація населення, економічний вплив на прийняття судових рішень, залежність правових дій від політичної волі;
- певний відступ від моральних норм і принципів заради одержання прибутків, знецінення людських стосунків, посилення агресивних, насильницьких, в цілому аморальних тенденцій.

Поєднання в масовій свідомості традиційних і нових цінностей слугує підґрунтям для розвитку політичної міфотворчості. Більше того, міфи як своєрідне уособлення та символічне відображення основних цінностей

суспільства покликані об'єднувати населення навколо подій, які відбуваються в країні.

Науковці [8, 9 та ін.] визначають кілька міфів, які найчастіше використовуються політичними акторами в періоди суспільних трансформацій. Серед них:

- міф про свободу, демократію та особистісний політичний вибір громадян;
- міф про незаангажованість та об'єктивність основних політичних інститутів — парламенту, президентської влади, органів суду тощо;
- міф про соціальну рівність, про вирішення суспільних конфліктів;
- міф про неупередженість засобів масової інформації, які формують певні стереотипи громадської думки тощо.

З одного боку, політичні міфи є досить динамічними формами суспільної свідомості. Вони можуть народжуватися, зникати і знову з'являтися залежно від суспільних потреб. З іншого боку, міфи — це досить усталені структури, зважаючи на:

- взаємообумовленість міфу та масової свідомості (міф створюється і поширюється масовою свідомістю, остання використовує міф як свою складову);
- специфіку суспільної свідомості як такої (усталеність стереотипів, що значною мірою впливає на характер сприйняття міфу та поведінку людей);
- постійний інтерес до політичних подій (зазвичай без аналізу їх міфологічної складової);
- усвідомлення можливості надавати сенс власному існуванню за допомогою міфів [10].

Останнє особливо важливо в періоди ціннісних трансформацій. Це добре розуміють міфотворці, коли активно використовують ціннісну складову для маніпулювання масовою свідомістю. Йдеться, зокрема, про регулювання цінностей, коли, залежно від обставин, політики апелюють до "прагматичних" чи "гуманістичних" ідеалів. Традиційно спрацьовує так звана ідеалізація цінностей, спрямування їх на майбутнє (покоління, соціальних груп, країни в цілому) та абсолютизація цінностей (використання в промовах, передвиборчих програмах певного набору загальнолюдських цінностей, які є актуальними за будь-яких політичних обставин — свобода, справедливість, патріотизм, мир тощо).

Підґрунтям для створення міфів слугують також ідеологічні орієнтації. Міжпартійна конкуренція будується за принципом обіцянок щасливого життя. Причому способи досягнення "ціннісного раю" в сучасних політичних акторів мало чим відрізняються. Про це свідчить програмова риторика політичних партій, яким притаманна ідеологічна невизначеність, або, точніше, ідеологічна уніфікація. На жаль, запропоновані програми не завжди виконують функцію ідеологічного оформлення сутності та інституціоналізації суспільних інтересів. Крім того, сучасні технічні засоби комунікації позбавляють ідеологію значення головного знаряддя політичної мобілізації — на зміну ідеологам приходять політтехнологи. З атрибуту ідеологія перетворюється на необхідний, але не надто функціонально корисний

елемент партійної діяльності. Однак чинники, що обумовлюють “факультативність” ідеології в житті українських партій, мають свою специфіку. Йдеться про те, що конфігурація простору електоральної конкуренції не сприяє посиленню ролі партійних програм.

Маніпулятивною складовою сучасної політичної міфотворчості є також різні ціннісні обмеження суспільних та індивідуальних інтересів. Політична історія нашої країни різних часів та багатьох інших країн (Німеччина, Японія, Китай тощо) демонструє приклади самообмеження в ім'я національного відродження та оновлення. Політики пропонують громадянам відкласти задоволення своїх потреб на невизначений термін, тобто “затягнути паски” до кращих часів. Так званою складністю поточного моменту можуть бути ціннісно виправдані навіть різні види примусу. Так, тоталітарні режими широко використовували терор і репресії, знаходячи виправдання та маскуючи подібні дії політичних суб'єктів.

Отже сучасна політична міфотворчість актуалізується за умов, коли є прагнення до створення єдиного, цілісного світогляду, який схвально сприймається суспільством, але наразі бракує реальних засобів для його утвердження. В ситуації невизначеності напрямів стратегічного розвитку держави, суперечливих їх тенденцій політичний міф починає діяти як захисний механізм, що запобігає розпаду соціуму. Система символів, яка складає основу міфотворчості, може бути використана по-різному, тобто для сприяння як позитивним, так і негативним суспільним явищам. Складність політичної міфотворчості полягає в тому, що коли вона виникає у вигляді реакції на динаміку й суперечності політичного середовища, не завжди можна передбачити наслідки її впливу на масову свідомість.

Політична міфологія — це атрибут будь-якої політичної системи (демократичної чи тоталітарної), оскільки будь-яка влада має потребу в символах, які будуть її уособленням. Однак “виробництво” міфів у демократичній і тоталітарній державі організовано по-різному: у першому випадку міфи створюються в умовах надлишку інформації та плюралізму думок, у другому — умовою створення міфу є штучне обмеження інформаційного поля [11].

Сьогодні важко уявити політичну діяльність, яка б розвивалася лише на раціональних підставах. Залежно від конкретної соціально-політичної ситуації, цілей, очікувань масової свідомості політики створюють міфи, які дозволяють заповнити ціннісний вакуум новими духовними дороговказами. Останні можуть згодом перетворитися (або не перетворитися) на дієву ідеологію чи стати реальним підґрунтям для формування нової ціннісної парадигми. Зрештою політична міфотворчість стає елементом моральної орієнтації людини в політичному просторі. Продукуючи нові символи та значення, міф наповнює політичні процеси новим культурологічним змістом, внаслідок чого змінюються політичні пріоритети, а відтак і сутність взаємовідносин влади з громадськістю.

В теоретичному плані увага сучасних науковців здебільш переакцентовується на розкриття сутності політичних символів, виявлення співвідношень ідеології та іміджології, дослідження кола нових політичних

суб'єктів (політтехнологи, політичні експерти тощо), процесів створення нових символічних форм та способів "вживлення" їх у масову свідомість.

Література

1. Конституція України. — К.: Парламентське видання, 2006. — 159 с.
2. Українське суспільство 1994—2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. — К.: "Заповіт", 2004. — 64 с.
3. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після "помаранчевої революції" // Політичний менеджмент. — 2006. — № 5 (20). — С. 18—32.
4. Матеріали до прес-конференції "Думки і погляди населення України — березень 2005 р." — К.: Фонд "Демократичні ініціативи". — 7 квітня 2005 р. — 12 с.
5. Матеріали до прес-конференції "Громадська думка населення України — червень 2006 р." — К.: Фонд "Демократичні ініціативи". — 14 с.
6. Хилько М. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей // Політичний менеджмент. — 2007. — № 1. — С. 115—126.
7. Головаха Є. Головні тенденції розвитку українського суспільства у світлі результатів соціологічного моніторингу 1994—2003 років // Українське суспільство — 2003: соціологічний моніторинг. — К., 2003.
8. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Пер. с франц. — М.: Мысль, 1980. — 326 с.
9. Филиппова Т. Мифы "верхов", мифы "низов". Природа контакта // Мифы и мифология в современной России. — М: Фонд Ф. Науманна, АИРО—XX, 2003. — С. 149—166.
10. Политология / Под ред. М. А. Василика. — СПб: Издательский дом "Бизнес-пресса", 1999. — 592 с.
11. Цуладзе А. Формирование имиджа политика в России. — М.: Университет, 1999. — 143 с.

Ю. Ж. Шайгородский,

кандидат психологических наук,

президент Украинского центра политического менеджмента

ЦЕННОСТНАЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИФОТВОРЧЕСТВА

Аннотация

Автор исследует развитие политического мифотворчества в современных обществах. Отмечается, что политическая мифология выступает атрибутом любой политической системы, а ее актуализация обусловлена стремлением к созданию единого, целостного мировоззрения, которое воспринимается обществом с одобрением.

Ключевые слова: политическое мифотворчество, ценности, политические идеологии, политические технологии.

Yu. Shaihorodskii,

Candidate of Psychological Sciences

President of Ukrainian Center of Political Management

VALUES' UNCERTAINTY AS A PRECONDITION OF DEVELOPMENT OF POLITICAL MYTHOLOGY

Summary

The author researches the development of political mythology in contemporary societies. It is being mentioned that political mythology acts as an attribute of any political system, and its actualization is caused by the wish to create the united common philosophy of life, which is being positively estimated by the society.

Key words: political mythology, values, political ideologies, political technologies.